

Tartu Riiklik Ülikool pildis: kino-fotolabori negatiivikogu TÜ ajaloo muuseumis

MA JANET LAIDLA

TÜ ajaloo muuseum

Fotod minevikusündmustest on ajaloolastele olulised nii allikana kui illustreeriva materjalina. Kaugemate minevikusündmuste puhul tuleb kohati leppida üksikute kaadritega, mis levivad laialdaselt ja kipuvad teosest teosesse korduma. Paljudest tagasivaates oluliseks kujunenud ajaloosündmustest ei olegi illustratsiooni, mis aitaks sündmust tänapäeva uurijale lähemale tuua, ning selliste sündmuste puhul peame leppima paremal juhul kunstniku nägemusega.

Fotograafia ajalugu ulatub 19. sajandi algusesse, selle tehnika ning aparaat on peaaegu kahesaja aasta jooksul teinud läbi mitu arenguetappi. Ühe pikema peatüki sellest arenguteest hõlmab negatiivfilmide kasutamise aeg (alates 1880. aastatest), mis ei ole tänini täielikult kadunud.¹ Fototööstuse arenedes on fotode tegemine muutunud aina odavamaks, lihtsamaks ja kättesaadavamaks ja üha rohkem fotosid on säilinud. Ent uurijate hinnangul jõuab muuseumide

¹ Fotograafia ajaloost on kirjutatud üsna palju. Eesti keeles vt näiteks ülevaadet vanemast ajaloost: Peeter Tooming, *Hõbedane teekond* (Tallinn: Valgus, 1990). Üks olulisemaid uuemaid uurimusi on Tõnis Liibeki *Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895* (Tallinn: Tallinna Ülikool, 2010).

seinte vahele nendest fotodest tihtipeale vaid kaduvväike osa, sest paljud fotod sordivad välja nende autorid ja omanikud.²

Fotograafia, fotokogude ja fotode hoiu teemal on viimasel kümnendil Eestis kaitstud mitu magistriväitekirja. Merilis Sähka (nüüd Roosalu) magistriväitekirja käsitleb fotograafia vanemat perioodi 19. sajandil,³ Leili Kriisi ja Eero Kangori tööd puudutavad mõlemad Tartu ülikooli fotokogusid: Leili Kriisi magistriväitekirja Tartu ülikooli kirurgiakliiniku fotokogu ajavahemikust 1860–1918⁴ ning Eero Kangori töö ülikooli kunstiajaloo kabineti kogu sõdadevahelisest perioodist.⁵ Seega on fotograafia ajalugu ning fotode talletamine muuseumis päevakajaline teema, kuid senised tööd käsitlevad pigem perioodi enne Teist maailmasõda.

Enamasti ei teki Teise maailmasõja eelsete fotode puhul küsimust, kas neid peaks talletama või mitte. Näib, et kuigi ka sellest perioodist pärineb laialt levinud fotosid ja postkaarte, ei ole neid mäluasutustes üleliia palju. Siinse artikli uurimisobjekt on aga nõukogude ajast pärinev mahukas fotokogu, mille puhul kipuvad sellised küsimused tekkima. Vaatluse all olev fotokogu ei kujuta endast teadus- ega õppetöö tarvis pildistatud tervikkogu, vaid selle autorite eesmärk oli dokumenteerida institutsiooni igapäevaelu ja tegevusi ning fotosid ühendab asjaolu, et need on teinud ühe asutuse töötajad ning ülesvõtted peegeldavad institutsiooni ja selle töötajate arusaama sellest, mis on väärt jäädvustamist ja hoidu.

Artikli olulisim allikas ongi asjaomane fotokogu, mida kirjutises tutvustan, peale selle on antud ülevaade kogu vormilisest kujunemisloost ehk kollektsiooni loonud Tartu ülikooli allinstitutsiooni TRÜ kino-fotolaboratooriumi ajaloost. Paraku ei suutnud siinkirjutaja leida kuigi palju teemakohaseid allikaid, kasutatud on mõningaid Aja-

² Glenn Willumson, „Making meaning: displaced materiality in the library and art museum”, *Photographs Objects Histories: on the materiality of image*, Ed by Elizabeth Edwards and Janice Hart (London, New York: Routledge, 2004), 62–80, siin 62. Samas ei saa öelda, et muuseumide fotokogud hõlmaksid arvuliselt kogudest üldiselt väikese osa (*toim*).

³ Merilis Sähka, *Fotokogu säilitamine muuseumis*, magistritöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2008).

⁴ Leili Kriis, *Tartu Ülikooli kirurgiakliiniku ajalooline fotokogu 1860–1918*, magistritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2007).

⁵ Eero Kangor, *Fotode dateerimise ja atribueerimise probleeme Tartu Ülikooli Kunstiajaloolises Fotokogus*, magistritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2008).

looarhiivi säilikuid Tartu Riikliku Ülikooli fondist. Väärtuslikud on ka Eduard Saki lühikesed mälestused⁶ kino-fotolaboratooriumi tööst, millele tuleb ulatuslikult toetuda. Seega peegeldab ajalooline ülevaade kogu kujunemisloost peamiselt seda, mida labori pikaajaline juhataja on ise oluliseks pidanud. Samuti on vähe teateid selle kohta, kas tõesti ei kasutanud ülikool enne Teist maailmasõda stabiilselt mõne konkreetse fotograafi teenuseid. Labori tööst on antud lühike ülevaade ka Tartu ülikooli ajaloo III köites.⁷

Tartu Riikliku Ülikooli kino-fotolaboratooriumi tööst

Enne Teist maailmasõda ülikoolil ametlikku fotolaboratooriumi teadaolevalt ei olnud. Selline allüksus loodi Eduard Saki mälestuste järgi 1949. aastal, kui Viktor Levitski esitas õppeprorektor Aleksander Pindile kino-fotokabineti loomise projekti.⁸ Allasutuse nimetust muudeti hiljem korduvalt.

Eduard Sakk (sünd 1930) lõpetas ülikoolis keemia eriala, kuid määratud koht Tartu Keraamikatehase peatehnoloogina ei pakkunud talle huvi. Nii kandideeris ta tühjaks jäänud TRÜ kino-fotolaboratooriumi juhataja kohale, kuhu ta 1. augustist 1956 ka tööle asus.⁹ Sakk täiendas ennast Moskva kinoinstituudi operaatoritöö kaugõppes,¹⁰ tegeles fotograafia, filmimise ning laboratooriumi töö korraldamisega.

Kino-fotolabori tegevus oli mitmekesine: jäädvustati erilaadseid sündmusi, filmiti õppefilme ja tegeleti mikrofilmimisega. Kõige

⁶ Eduard Sakk, „Kino-fotolabori töödest ja tegemistest”, *Ülikooli teenistuses. Meenutusi ja materjale ülikooli tehnilistest teenistustest viimase poolsajandi jooksul*, kogunud ja vormistanud Hillar Palamets (Tartu, 1992), 151–192, siin 151. Kasutatud TÜ ajaloo muuseumis asuvat käsikirja. Teine käsikiri: Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas: 141-1-89.

⁷ Hillar Palamets, „Õppemethodiline töö ja õppetehniline baas”, *Tartu ülikooli ajalugu*, III köide, koost Karl Siilivask ja Hillar Palamets (Tallinn: Eesti Raamat, 1982), 221–223, siin 222.

⁸ Samas. Kino-fotolaborit on mainitud ka 1949/50. õppeaasta koondaruandes. EAA, 5311-1-89, l. 4. 1944/45. õppeaasta aruannetes figureerib ka fotograaf Kald, kelle asukohaks on märgitud Kloostri tn 6. EAA, 5311-1-3, l. 30. 1944/45. õppeaasta aruanne. Elmar Kaldi nimeline fotograaf tegutses Tartus kahe maailmasõja vahel.

⁹ Samas.

¹⁰ Samas, 153.

suurema tähelepanu all on olnud laboratooriumi filmindustegevus. Vändatud filmid on hoiul Filmiarhiivis, mille andmebaasi järgi on ülikooli fondis üle 200 linateose, millest suurem osa näib olevat kino-fotolabori toodang. Üks varasemaid suurprojekte oli film „Kihnu saare pulmakombed”. Valdava osa selle filmi materjalist on filminud labori esimene juhataja Viktor Levitski koos keeleteadlase Eduard Laugastega. Eduard Sakk tegi lisavõtteid filmi eestikeelsele versioonile.¹¹

Labori pakutud teenuste vilju sai kasutada nii õppe- kui ka teadustöös. Eduard Saki mäletamist mööda leidus ülikoolis rohkem ja vähem entusiastlikke kateedreid. Aktiivsed oli arstiteadlased ja nii filmiti näiteks Ernst Raudami tehtud ajuoperatsiooni ja professor Albert Kliimani südameoperatsiooni. Viimasest filmist oli huvitatud ka näiteks Eesti Televisioon. Meenutuste järgi oli keeruline filmida Leo Schotteri tehtud silmaoperatsioone, sest filmitav ala oli väga väike ja väga raske oli leida selle jaoks sobivat nurka.¹² Leo Schotter tegi ettepaneku lavastada mängufilmi stiilis õppefilm, milles oli rohkem lavastuslikke jooni: kuidas patsient tuleb operatsioonile ja kuidas lahkub. Nii valmis film „Silma kae eraldamine”, mis pälvis üleliidulisel õppefilmide võistlusel kolmanda koha.¹³ Palju tehti koostööd kehakultuuriteaduskonnaga, eriti on Sakk tõstnud esile ujumiskateedri juhatajat Roman Nõvandit ja suusataja Hans Grossi, kellel mõlemal oli endal huvi filmikunsti vastu. Suusatamist filmiti ka välismaal, näiteks Norras.¹⁴ Õppefilmide kõrval jäädvustati filmilindile nii mõnigi ülikoolis ja Tartus toimunud sündmus.¹⁵

Oluline lisateenus, mida kino-fotolabor ülikooli töötajatele pakus, oli mikrofilmimine. Tol ajal oli see ainuke mehaaniline kopeerimisviis, mille järele oli suur nõudlus. Alguses ei olnud selle jaoks sobivat masinat, mikrofilmiti kas fotoaparaadiga või käidi raamatuga kirjandusmuuseumis spetsiaalse masinaga mikrofilme valmistamas. Esimene mikrofilmimasin saadigi kirjandusmuuseumilt, kuhu osteti uus seade. Hulgani raamatute ja ajakirjade mikrofil-

¹¹ Samas, 152–153. Filmi hinnati kõrgelt ka mitmel üleliidulisel võistlusel. Palamets, „Õppemetoodiline töö ja õppetehniline baas”, 222.

¹² Samas, 160–163.

¹³ Samas, 167.

¹⁴ Samas, 163–166.

¹⁵ Samas, 167.

me tehti 1960. ja 1970. aastatel. Mikrofilmidega oli eriti kiire, kui õppejõududele saabus kirjandust raamatukogudevahelise laenutuse kaudu.¹⁶

Mälestustes tõdeb Eduard Sakk, et fotograafia jäi kino varju.¹⁷ Sakk ise on tõstnud esile näiteks ülikooli autahvlite jaoks pildistamise, mida tehti mitme aastakümne vältel. Valminud alfabeetilises kartoteegis oli üle 5000 portree ning see kogu jäi ülikooli multimeedia talitusele.¹⁸ Saki hinnangul jäi sündmustest ülesvõtteid tehes puudu süstemaatilisusest: labori töötajaid ei teavitatud tähtsatest sündmustest või tehti seda suure hilinemisega ja puudus selline töötaja, kes oluks ülikoolis toimuvaga kogu aeg kursis. Tagantjärele on Sakk märkinud, et mõningaid sündmusi või isikuid ei lubatud pildistada või vähemalt neid pilte avaldada.¹⁹ Pildistanud 1991. aastal dalai-laamat ja 1992. aastal Rootsi kuningapaari, meenutab ta oma seiklusrikkaid kogemusi: tulemuse tagasid ettenägelikkus ja hea planeerimistöö, kuid siiski tuli ette viperusi. Näiteks ei olnud tol ajal ülikooli ametlikul fotograafil mingisugust tõendit, mis taganuks läbipääsu turvameeste vahelt.²⁰ Tuli ette ka rivaalitsemist, eriti Tallinnfilmiga.²¹ Arhiivimaterjalidest nähtub, et mõneti pildistamistööd siiski suunati, nii on 10. novembril 1957 tulnud TRÜ kino-fotokabineti juhatajale haldusprorektorilt tellimus pildistada TRÜ staadioni ehitustööd kõigis etappides.²²

Kino-fotolabori fotograafide töökohustuseks kujunes ka mitmesuguste trükiste illustratsioonide ettevalmistamine: need tuli kas pildistada või ümber pildistada. Välja anti erilaadseid õpikuid ja albumeid, näiteks üks enesekaitseõpik,²³ mis jõuti ära trükkida enne, kui see ära keelati. Sakk oli pildistanud selle jaoks üle 2000 kaadri. Albumis „*Alma Mater Tartuensis*” tuli poliitilistel põhjustel ja vastavate organite nõudel vahetada hulk fotosid poliitiliselt so-

¹⁶ Samas, 158–160.

¹⁷ Samas, 168.

¹⁸ Samas, 169.

¹⁹ Samas, 169–170.

²⁰ Samas, 179–185.

²¹ Samas, 170.

²² Kinofotokabineti tööplaanid ja kirjavahetus majanduslikes küsimustes 1957. EAA, 5311-1-333, l. 4.

²³ Tõenäoliselt Andres Lutsar, *Enesekaitse* (Tallinn: Olion, 1994) (toim).

bivamate vastu.²⁴ Kõigi kirjeldatud teoste negatiivid ei ole ilmselt jõudnud kõnealusesse kogusse, kuid paljud kindlasti. Nii suutis siinkirjutaja teha kindlaks mitu kaadrit, mis leidsid tee õpikusse „Naisvõimlemine”.²⁵

Vanemaid fotosid pildistati tõenäoliselt eri trükiste tarvis ümber. Arhiivis on hoiul teadusprorektori 1956. aasta 14. mai kiri ENSV TA Etnograafia Muuseumi direktorile: soovitakse, et TRÜ kinokabinetile laenataks koopte valmistamiseks etnograafiamuuseumis talletatavaid negatiive fotodest, mis kujutasid Georg Friedrich Schlateri ja teiste pildistatud Tartu-vaateid, ning pildistamiseks mitut Schlateri gravüüri. Selgituseks oli märgitud, et ülikool vajab neid ülesvõtteid Tartu albumi koostamiseks.²⁶

Eduard Sakk meenutab, et ülikooli kino-fotolabor õpetas välja üsna palju töötajaid, kes läksid fotograafiatööle teistesse asutustesse. Laboratooriumi töös osales umbes 35 töötajat. Fotokogus on Saki tööde kõrval oma looduga hästi esindatud näiteks Raivo Velsker, kes läks edasi Vanemuisesse ja hiljem ajalooarhiivi, ning Jüri Laan, kellest sai pulmafotograaf.²⁷

Fotolabor ise asus alguses toleaeagse keemiahoone (praegu filosoofiateaduskonna hoone Jakobi 2) esimesel korrusel. Seal töötas esimene fotograaf, kes oli kogu ülikooli teenistuses, keegi Bachman.²⁸ Seejärel asuti keemiahoone keldris, kus oli ateljee, laboratooriumid, laod ja kabinet.²⁹ 1950. aastate lõpus koliti tagasi esimesele korrusele, sest keldris oli siiski liiga niiske ja röske. Ka esimesel korrusel ei olnud ideaalsed tingimused, kuid olukord paranes, kui kunstiajaloo kabinet ära kolis ja saadi juurde neli ruumi.³⁰ Vahepeal loodeti kolida valmiva Tähe tänava füüsikahoone uuemasse tiiba, kuid see lootus ei täitunud. Seejärel lubati ruume Lossi tänavale kerkivasse uude õppehoonesse, kuhu muu hulgas pidi tulema kinosaal³¹ ja kus praegu asubki multimeediatalitus.

²⁴ Sakk, „Kino-fotolabori töödest ja tegemistest”, 172–178.

²⁵ Linda Martis, Ethel Kudu, Hilja Tidriksaar, Lidia Uustal, *Naisvõimlemine* (Tallinn: Valgus, 1982).

²⁶ Kirjavahetus kino-fotokabineti töö kohta 1956. EAA, 5311-1-303, l. 12.

²⁷ Sakk, „Kino-fotolabori töödest ja tegemistest”, 186–187.

²⁸ Samas, 188. Kahjuks ei ole isiku kohta siiani õnnestunud rohkem teavet leida.

²⁹ Samas.

³⁰ Samas, 189–190.

³¹ Samas, 190–192.



Foto 1. Õppefilmi „Kihnu saare pulmaked“ filmimine 1953
(foto: J. Mikk, TÜAM)

Varustuse puhul on Sakk oma mälestustes keskendunud jällegi filmile, mis arusaadavalt vajaski rohkem spetsiaalset varustust. Hulk vahendeid valmistati ise või koostöös ülikooli töökojaga. Fotograafiavarustusest on arhiivis hoiul paar tellimislehte. Laborit varustati tsentraalselt ning varustust tuli tellida aasta-paar varem. Vajaminevaid kemikaale saadi ka keemikutelt.³² Kasutatud on erisuguseid negatiivfilme, nõukogude aja teisel poolel sai enam-vähem valdavaks Svema; harva on negatiivide hulka sattunud ka lääne päritolu filmirulle. 1980. aastate negatiive pisteliselt vaadates saab kinnitust väitele, et varustus telliti varem, sest nende valmistamise aeg on aasta või kaks vanem pildistamise dateeringust.

Enne Teist maailmasõda oli kõige populaarsem Nõukogude Liidus toodetud kaamera FED, mida hakati hulgi tootma alates 1934. aastast. Selle eeskujuks oli Saksa kaamera Leica.³³ 1960. aastatel tutvustati amatööridele teisi enim levinud fotoaparaate: väikeseformaalilise filmi jaoks Zenit, Start, Kiiev, Zorki, Mir, FED ja Zarja,

³² Samas, 188.

³³ Tooming, *Hõbedane teekond*, 95–99.

peale nende automaatselt töötavate sõlmedega Leningrad ja Drug. Keskformaadi aparaadid olid Moskva, Iskra ja Moment. Tarvitusel oli veel mitmesuguseid eriaparaate.³⁴ TRÜ kino-fotolaboris kasutati näiteks fotoaparaadi Zenit mudeleid ja ka aparaati Zorki, kuid head ülevaadet rakendatud varustusest ei ole autor siiani suutnud allikatest leida.

Ainelise poole pealt on Sakk mälestustes kurtnud, et kogu aeg oli sobivaid seadmeid vähe, mistõttu hakati ise ehitama ja leiutama. Näiteks ei ostetud kalleid heliseadmeid, vaid heli lindistati lihtsate magnetofonidega ja kanti filmilindile magnetribana. Koostööd tehti ülikooli töökojaga ning valmisid masinad, mille vastu tundis huvi ka Tallinnfilm.³⁵ Entusiasm oli suur, palgad nigelad, töödeb Sakk.³⁶

TRÜ kino-fotolabori ajaloolise väärtusega esemed anti Tartu Ülikooli ajaloo muuseumile üle ajavahemikus 1997–1999. Üle anti mööblit ja mitmesuguseid aparaate (projektorid, fotoaparaadid, projektorid jne) ning viimase laekumisena negatiivide kogu (vahetult enne Saki lahkumist ülikoolist). Tartu Kultuurkapitali toel süstematiseeris Eduard Sakk 2005. aasta alguses negatiivide kogu ja kontaktkoopiate kartoteegi muuseumis lõpuni, ühtlasi tuvastas ta negatiividel olevaid isikuid ja täpsustas sündmusi. Seejärel on muuseumis tehtud olulisi ettevalmistusi, et võtta kogu arvele; kogu suurus arvestades võtavad need toimingud mõistagi palju aega. Kogu kasutavad võrdlemisi palju nii muuseumi näituste ning trükiste koostajad kui ka asjaomased inimesed väljastpoolt muuseumi.

50 000 negatiivi

Negatiive on kogus üle 50 000 ja kogu juurde kuulub ka ligi 3000 üksusega kontaktkoopiate kartoteek, mis on koostatud kino-fotolaboris.³⁷ Kõik negatiivid ei kajastu kontaktkoopiate kartoteegis ja kõikide kontaktkoopiate kohta ei pruugi olla negatiive. Fotod on kitsas- ja keskformaadis ning pealtnäha keskeltläbi üsna heas seisus. Skaneerimisel ilmnevad eriti vanemate kaadrite puhul väiksemad kahjustused.

³⁴ *Fotoamatööri käsiraamat*, tõlk H. Märtsen (Tallinn: Valgus, 1967), 95–112.

³⁵ Sakk, „Kino-fotolabori töödest ja tegemistest”, 154–158.

³⁶ Samas, 157–158.

³⁷ Samas, 171.

Eduard Sakk mainib, et ülikoolil oli juba kino-fotolabori tegutsemise ajal kaks tegutsevat fotoarhiivi. Üks koosnes peamiselt vanematest fotodest: kuni 1948. aastani. See arhiiv peaks asuma Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas. Teine arhiiv paiknes TÜ ajaloo muuseumis (alustas tegevust 1979 – *toim*), kes palus kino-fotolaborilt koopiaid huvitavamatest kaadritest.³⁸ Fotokogu loomise eesmärk oli süstemaatiliselt jäädvustada ülikoolis toimuvaid sündmusi ning ülikooliga seotud isikuid ja esemeid. Süstemaatilist käsitlust peegeldavad näiteks katse luua osast kitsasformaadis negatiividest ülikooli kroonika, aga ka Tartu Ülikooli raamatukogus hoiul olev kollektsioon, mis on pildistatud 1970. aastal Tullio Ilometsa eestvedamisel. Sellesse kogusse kuuluvad TRÜ isikkoosseisu grupifotod struktuuriüksuste kaupa, hulk ülikooli puudutavaid illustratsioone ja vanemate fotode reproduktsioone.³⁹

Kontaktkoopiate kartoteek on liigitatud teemade kaupa: eri teaduskonnad ja osakonnad, õppetöö, kaitsmised, konverentsid, aparaadid, haldusüksused, aktused, juubelid ja muud tähtpäevad, külalised, TRÜ 350. aastapäev, raamatukogu, muuseumid, seltsid, sport, Kääriku spordibaas, hooned, ehitus, Tartu ja Eesti vaated. Jaotus eri teemade hulka ei ole alati olnud üheselt mõistetav, näiteks võib aktus olla nii teaduskonna kui ka eraldi aktuste all ning mõne sündmuse kontaktkoopiad on jagunenud mitme teema alla.⁴⁰ Kontaktkoopiate kartoteegi puhul on probleemiks asjaolu, et nähtavasti (nii kaadritel kujutatud kui ka kaadrite numbrite järgi) ei ole kontaktkoopiad ühe sündmuse fotodest kleebitud kaardile õiges järjekorras, vaid üsna meelevaldselt. Filmirull lõigati kas nelja või kuue kaadri pikkusteks ribadeks ja kuna kuus kaadrit ei mahtunud kõrvuti ühele perfokaardile, siis on üks või mitu kontaktkoopiat küljest ära lõigatud ja kleebitud mujale. Keskformaadis negatiivid on ümbrikus valdavalt üksikkaadritena. Põhimõtteliselt on nii lõhutud eri sündmuste omavaheline järgnemine ajas. Mõned negatiivid on tõenäoli-

³⁸ Samas, 170–171.

³⁹ Samas, 172. 1970. aasta pildid on arvel eraldi fondina TÜR KHO fond 68 (Tartu Riiklik Ülikool 1970).

⁴⁰ Kontaktkoopiate kohta on koostatud tööandmebaas Exceli tabeli kujul, mis aitab kaardid pealkirja või märksõna abil eri teemade alt üles leida.

selt meelega jäetud kontaktkoopia kaardile panemata, kui need on olnud näiteks topeltkaadrid või siis ebaõnnestunud kaadrid (üle- ja alavalgustatud, väga udused, pildistatud on põrandat vms). Ometi on hulk ebaõnnestunud kaadreid siiski jõudnud ka kontaktkoopiade kaardile. Võimalik, et nende eristamine nõudis lisapingutust.

Kontaktkoopiade kaartidel on enamasti sama teave mis negatiive ümbritseval ümbrikul: sündmus, foto autor, kuupäev ja kohaviit. Ümbrikus võib olla negatiive ühest mitmekümneni. Ühe sündmuse kohta võib olla ka mitu ümbrikutäit negatiive. Aja jooksul on muuseumis kontaktkoopiade kaarte pisteliselt täiustatud, näiteks mõni isik fotol tuvastatud. Hilisematel kontaktkoopiadel pole kaadrid nummerdatud, seda on tehtud nüüd, korrastamise käigus. Kuigi praegu on kontaktkoopiade kartoteegi järgi kõige lihtsam kaadreid välja valida ja neid ka andmebaasis kirjeldada, võib see hiljem muutuda probleemiks, sest kui kõik negatiivid on sisestatud, tuleks need pärast skaneerimist andmebaasis selguse mõttes võib-olla uuesti ümber nummerdada, sest nende järjestus negatiiviribadel erineb kontaktkoopiade järjestusest.

Tartu Riiklik Ülikool pildis

Negatiividel kujutatud temaatika on väga lai ning maalib Tartu ülikoolist kirju ja mitmekülgse pildi, sest dokumenteeritud on nii vaieldamatult olulisi sündmusi kui ka igapäevasemaid toimetusi. Allpool on antud ülevaatlik pilt tähtsamatest teemadest, millest kino-fotolabori kogudes ülesvõtteid leidub.

Teadusülikool. Kontaktkoopiade teemakartoteegis on osa kontaktkoopiaid sorditud teaduskondade kaupa ning nendele vastavad negatiivid annavad ülevaate ülikooli teadustegevusest ja ülikooli töötajatest. Pildistatud on õppetööd, laboreid, mitmesuguseid aparate ja õppejõude. Samuti on üles võetud konverentse, mille jaoks on eraldi teemakataloog. Samuti on pildistamas käidud kandidaadi- ja doktoritööde kaitsmisi, mõneti harvem ka nendele järgnenud pidustusi. Arstiteaduskonna jaotise alt leiab ka pilte patsientidest, operatsioonidest ning protseduuridest.

Üliõpilaselu. Üliõpilasi on kujutatud õppetööl ehk loengutes, laborites ja raamatukogus eksamiks valmistumas. Pildistatud on ka

mõningaid eksameid. Ühiselamuid on jäädvustatud nii lavastatud vormis (korras toad, õppivad või malet mängivad tudengid) kui ka fotosüüdistusena pärast suuremat pidu. Kajastatud on mitmesuguseid üliõpilaselu sündmusi alates komsomoli ja ÜTÜ tegevusest kuni spordipäevade, rebaseks löömise ja ballideni.

Mitmekesised sündmused. Korduvalt on pildistatud nii ava- kui ka lõpuaktusi ning muude tähtpäevade tähistamist. Arvukalt on fotosid tähtpäevaaktustest. Eraldi teema on spordiga seotud sündmused: eri spordialade võistlused ja treeningud. Fotografeeritud on ka ülikoolil külas käinud tähtsamaid isikuid ja delegatsioone nii kohalikul tasemel kui ka välismaalt. Üles on võetud mitmete õppejõudude ja ülikoolitöötajate ümmarguse sünnipäeva tähistamine. Ulatuslikult on pildistatud ülikooli 350. aastapäeva pidustusi Tartus ja väljaspool Tartut. Sama sündmust on pildistanud mitu fotograafi.

Ülikooli hooned ja haldustegevus. Peaaegu süstemaatiliselt on pildistatud ülikooli hooned. Hoolikalt on üles võetud vanemad ülikoolihooned ning uuemate hoonete puhul saab vahel jälgida hoone valmimist maketist kuni piduliku avamiseni. Samuti ei ole tähelepanuta jäänud ülikooli haldusosakonnad, nagu rektoraat, trükikoda ja kino-fotolabor ise.

Ülikoolilinn Tartu. Kogus leidub mitmesuguseid uusi ja ümberpildistatud vanu fotosid Tartu linnast, sh neist hoonetest, loodusobjektidest ja mälestusmärkidest, mis ei ole seotud ülikooliga. Peale Tartu on ekskursioonide raames pildistatud ka teisi Eesti piirkondi, spordi teema all on arvukalt fotosid Kääriku spordibaasist.

Sündmuste kroonika kõrval annab fotokogu ajalooallikana pildi ka toleaeegsest ühiskonnast, moest, seadmetest ja kommetest. Oluhise Eesti NSV institutsiooni koguna peegeldab see üsna tugevalt ajalooajalooperioodile omaseid jooni ja iseloomustab ühiskondlikku elu Eesti NSVs. Ülesvõtetel on jäädvustatud mai- ja oktoobripäevade, kajastatud sõjanduse kateedri sündmusi ning tsiviilkaitseõppusi. Mitmel ümbrikul on märge, et fotod on tehtud ülikooli voldiku jaoks, mis on mõeldud ülikooli tutvustama. Nende fotode puhul võib märgata nii lavastuslikke kui ka propagandaelemente. Nii domineerivad ülikooli tutvustavate trükiste jaoks pildistatud kaadritel laborid ja aparatuur, praktiline õppetöö ja lavastatud stseenid ühiselamutubadest. Märgitud on ka seda, kui fotod on tehtud ülelinnalise autahvli jaoks.

Siinkohal on tarvilik märkida, et negatiivide kogu ajalistesse piiridesse mahub ka taastatud Eesti Vabariik ja 1990. aastate esimese poole sündmused ülikoolis, mis hõlmavad kogust väikese osa.

Fotokogu kui fotograafi igapäevaelu peegeldav allikas?

Arvestades negatiivikogu pikka tekkeperioodi, institutsionaalset olemust ja terviklikkust, tekib küsimus, kui palju peegeldab kogu fotograafi igapäevatööd. Kindlasti näitab negatiivide sisu, milliseid üritusi või objekte käisid fotograafid pildistamas. Samuti ilmneb nii mälestustest kui ka säilinud negatiividest ja kontaktkoopiate kartoteegist, et tehtud fotode kohta peeti registrit: koostati kontaktkoopiate kartoteek. Enamasti negatiivid ilmutati, neist tehti kontaktkoopiad, mis lõigati ribadeks või üksikkaadriteks ja liimiti kartoteegikaardile, kuhu märgiti teave sündmuse, fotograafi ja aja kohta (kuupäev). Negatiivid asetati seejärel enamasti ümbrikusse, kus pidi kajastuma sama teave.

Osa negatiive jäi aga rullidesse ja kõik kontaktkoopiate kaardid ei ole korralikult vormistatud. 1950. ja 1960. aastate algusest pärinevate kontaktkoopiate kaartidel ei ole tihtipeale fotograafi nime, viimastel pole kas kaardid nummerdatud või siis polnud kaardil numbrit. Eriti keskformaadis negatiivide puhul võib märgata, et laboris antud kohaviidad ei ole kuni 1980. aastateni esitatud ajalises järjestuses, vaid võrdlemisi suvaliselt. Võimalik, et kohaviidad on lisatud alles hiljem, mitte jooksvalt töö käigus. Viimased täiendused kartoteeki tehti siis, kui kogu asus reaalselt juba muuseumis.

Negatiivid peegeldavad ka pildistamisega seotud asjaolusid. Vahel on samast üritusest tehtud pilte nii kitsas- kui ka keskformaadis ning pigem on pilte tehtud rohkem kui vähem. Aeg-ajalt on muudetud kas ava või säriaega, igal juhul lastes siis filmile rohkem valgust, teistel juhtudel ei ole võimalik kaadreid omavahel eristada ning on tehtud lihtsalt hulk sarnaseid kaadreid, lootuses, et mõni neist tuleb välja ja on hiljem kasutatav.

Enamik fotosid ei ole tehtud stuudios ehk fotograafi kontrollitud keskkonnas, vaid fotograaf pidi reageerima olukorrale ning ei saanud mõjutada sündmuste kulgu ega inimkäitumist. Pilte tuli teha

kiirustades, kasutades hetkevõimalusi ja fotograafi asukohta. Eesmärk oli sündmust võimalikult hästi kajastada oludes, mis ei olnud fotograafi enda valida, ja seetõttu ei ole filmi kokku hoitud. Siiski seadis filmirull kaadrite arvule teatava piiri, sest keset pildistamist filmi vahetades kulub aega. Korraga kanti kaasas mitut aparati või käidi pildistamas mitmekesi.

Suuremate ürituste puhul on kaadrisse jäänud ka kolleeg tööpostil. Pildistatud on kino-fotolaboratooriumi sisustust ja selle töötajaid. Vahel näib, et fotolaboratooriumi või töölauda on pildistatud kas filmirulli alguses või lõpus, et veenduda, kas kaamera on töökorras, või siis ei tahetud lasta kaadrit raisku minna. Tõenäoliselt nõnda on negatiivide hulka sattunud peale fotolabori sisustuse ka tuvastamata isikuid ja kohti, millel arvatavasti ei ole pildistatud sündmusega midagi ühist. Negatiivide ümbriku on harva märgitud ka ilmutamise detailid, veel harvemini teave aparadi kohta, sagedamini on kirjas pildistamise aeg, koht ja sündmus.

Kui negatiive on tõesti väga palju?

Üks negatiivide kogu väärtus on kindlasti selle terviklikkus. Osaliselt on see terviklikkus näiline, sest korrastamise praeguses järgus näib, et osa negatiive on läinud kaduma. Samas peegeldavad talletatud ebaõnnestunud kaadrid (st udused, üle- ja alavalgustatud jms) ja hulk üksteisega väga sarnaseid kaadreid, et enne üleandmist tehtud sortimine ei ole olnud ulatuslik. Pigem võib negatiivide puudumist seostada sellega, et neid läks sel ajal mujal vaja ja sinna need jäidki. Peale pildistamise hetkel ebaõnnestunud kaadrite on ka ilmutamisel ja säilitamisel kahjustada saanud negatiive. Näiteks on nummerdatud negatiividel sattunud viltpliatsitappe ka keset kaadrit ja vahel on tekst ümbrikule kirjutatud vildikaga siis, kui negatiivid olid juba ümbrikus, mistõttu on negatiivid määrduvad. Siiani on kätte sattunud üks negatiiv, kus rikkumine on olnud tahtlik. Mis inspireeris fotograafi joonistama negatiivile viltpliatsiga kahte inimkogu, jääb selgusetuks.

Ühe institutsiooni tegevuse pikaajalise süstemaatilise pildistamise tulemuseks on väga palju sarnaseid negatiive, kas siis sama laadi sündmustelt (avaaktused, paraadid, spordipäevad, tsiviilkaitseõp-



Foto 2. TRÜ kino-fotolabor novembris 1977 (foto: J. Laanes, TÜAM)

pused) või palju analoogseid kaadreid ühest sündmusest (professori juubelil on järjest pildistatud kõiki laua taga istunud külalisi vms). Selline kaadrite paljusus tekitab küsimuse, kas kõiki neid on ilmtin-
gimata vaja hoida.

TRÜ kino-fotolabori negatiivide kogu puhul ei seisne probleem tingimata mitte selles, et kogu korrastamine, sisestamine või kirjeldamine oleks väga aeganõudev, vaid et seda kogu on tulevikus kee-
ruline kasutada. Kui kogu digiteeritakse ja selle saab võtta tarvitu-
sele mõne andmebaasi kaudu, tekib olukord, kus ühe pealkirja või
märksõna alla koguneb väga palju vasteid. Oletame, et uurija otsib
illustratsiooni mõiste „paraad” kohta. Siis saaks ainuüksi TRÜ kino-
fotolabori kogu järgi otsingule tuhandeid vasteid. Kirjeldamine võib
küll olukorda parandada, kuid ei pruugi seda teha, sest kirjeldaja ja
kasutaja ei mõtle sama moodi.

Olukorrale on mitu lahendust, millel on omad eelised ja puudu-
sed. Siinkohal esitan viis moodust.

1. Võtta kogu arvele summaarselt tervikliku koguna ning kasutada
koostatavat andmebaasi muuseumis endas päringutele vastami-
seks. Nii saab uurija teada, et selline kogu on olemas, kuid ta ei
saa näiteks MuISi kaudu konkreetseid kaadreid leida.

2. Võtta arvele vaid olulisemad ja suurema ajaloolise tähtsusega kaadrid ning jätta ülejäänud abikogusse, mille kasutamisel on jällegi abiks loodav andmebaas. Nii on uurijal juurdepääs muuseumi arvates olulisematele kaadritele, kuid mitte tervele kogule. Kui uurija soovib kasutada mõnda muud kaadrit, peab ta päringuga pöörduma muuseumi poole.
3. Võtta negatiivid arvele kontaktkoopiate kaupa nii, et ühe eraldiseisva kohaviidaga negatiivi ümbrik(ud) oleksid tervik, eraldiseisvaid kaadreid kirjeldataks kui terviku osi. Sellisel juhul on terviklikke üksusi 50 000 asemel alla 3000, mis teeks otsimise ja haldamise hõlpsamaks. Uurija jaoks on sellise lahenduse puudujääk see, et tal ei ole võimalik näha kõiki kujutisi, kuid need võivad olla võrdlemisi hästi kirjeldatud.
4. Võtta arvele kõik negatiivid ühekaupa, kuid teha veebivärava kaudu kättesaadavaks vaid valitud olulisemad kaadrid. Siis ei teki veebivärava kaudu otsides probleemi liiga ulatuslike tulemustega, kuid see probleem jääb lahendamata MuISi süsteemis endas.
5. Skaneerida ja võtta arvele kõik negatiivid eraldi ning teha kõik andmebaasis veebivärava kaudu kättesaadavaks. Uurija saab piirata otsingut näiteks ajavahemikku määrates ja kui kujutised on uurijale nähtavad, suudab ta vajaduse korral siiski läbi vaadata ka tuhandeid kaadreid.

Suure negatiivikogu digiteerimine on aga omaette küsimus. Nii digitaalselt sündinud kujutistele kui ka originaalide digitaalkoopiatele on raamatukogudes, arhiivides ja muuseumides hakatud aina rohkem tähelepanu pöörama. Digikujutisel on analoogkujutise või originaaleseme ees mõned eelised (enamasti võtab vähem füüsilist ruumi ja on kopeeritav), kuid sellegipoolest on suure hulga digitaalkujutiste talletamine samuti keeruline ning nõuab raha. Selge on see, et kino-fotolabori kogu kasutatakse ja eksponeeritakse tänapäeval üdiselt vaid digitaalse vahelüli kaudu. Üks võimalus on ennetada kasutajat ning digiteerida terve kogu. Sellise tee valis näiteks Rahvusarhiivi filmiarhiiv, kus digiteeriti üle 400 000 kaadri. Filmiarhiivi fotode valik oli aga tunduvalt mitmekesisem, paljud fotod pärinevad ajast, kus fotograafia oli haruldasem ning seetõttu on uurijate huvi filmiarhiivi fotode vastu tõenäoliselt mõnevõrra suurem. Teine

võimalus on digiteerida negatiive tellimuse järgi. Kolmas võimalus on jällegi sortida välja muuseumi arvates strateegilisemad ja olulisemad negatiivid ning need digiteerida, skaneerides teisi kaadreid üksnes kellegi tellimusel.

Kui rääkida valikute tegemisest, siis tõenäoliselt ei ole keegi pädev otsustama, milliseid kaadreid soovivad uurijad kasutada aasta, viie aasta või viiekümne aasta pärast. Esiteks näitab seda ajalookirjutuses viimaste aastakümnete jooksul poliitilise ajaloo ja nii-öelda kangelaste ja kuningate ajaloo kõrvale kerkinud mikro- ja mentaalse diajalugu, mis väärtustaks allikana hoopis teistsuguseid kaadreid. Selline areng tekitab vajaduse talletada tulevasele uurijale seda, mis tänapäeval tundub triviaalne.⁴¹ Kino-fotolaboratooriumi kogu kui terviku tarvitus võib olla kaadrite paljususe tõttu keeruline, kuid otsimise tulemusena võib uurija, kujundaja või kunstnik leida endale just kõige ideaalsema kaadri. Kas siis kaunistatud ülikooli peahoone, mis on pildistatud õige nurga alt ning paremas alumises nurgas paistab ajastule iseloomulik auto, või kaadri rongkäigust tribüüni, lippude, iluvõimlejate ja hobustega või hoopiski kaadri ülikooli kohvikus tantsivatest üliõpilastest, kus esiplaanil oleval neiul on seljas ajastuomase lõikega kleit. Kui hakata negatiive ulatuslikult sortima, võime sellise võimaluse hävitada.

Kokku võttes: TRÜ kino-fotolabori negatiivikogu on Tartu ülikooli ja Eesti ajaloo uurijatele äärmiselt väärtuslik allikas. Et lahendada selle koguga seotud probleeme, tasub kahtlemata teha investeringuid ja kõikvõimalikke pingutusi.

⁴¹ Vt ka nt Yola de Lusenet, „Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage”, *Library Trends*, Vol 56, no 1 (2007), 164–182, siin 169–170.